

ملاحظاتى درباره جاىگاه حقوق مدنى زنان در تاريخ معاصر ايران

ويدا حاجبى تبريزى

نخستين تظاهرات زنان، عليه حجاب اجباري، مقارن با همين روز بزرگداشت مبارزات جهاني زنان، عليه تبعيض و سرکوب رو به گسترش، آغاز شد. با شعار و اندیشه پيشرو «ما انقلاب نکرديم تا به عقب برگرديم»، «آزادي، نه شرقي نه غربي، جهاني است» يا «آزادي، نه شرعي، جهاني است». تداوم آرام و بطئي اين روند باعث شده که امروز بسياري از زنان آستين همت بالا برند و در جهت بازنگري در مورد جاىگاه و مبارزات زنان در روند تاريخ، به طور وسيع و بسيار خلاق، به چاپ کتاب و مقاله و آثار پژوهشي روي آورند. اين فراشد، به طور غيرمستقيم، بسياري از حوزه هاي فکري و فرهنگي ايران را تحت تأثير قرار داده است

«...» / ()

از انقلاب مشروطيت تاکنون نزديک به یک قرن است که جاىگاه حقوق مدنى زنان و مسئله رهايي از قيد و بندهاي سنتي- مذهبي يکي از مسائل مورد مناقشه در فضاي سياسي جامعه ما بوده است. بي ترديد، در روند تاريخ سياسي معاصر، استبداد و خودکامگي رژيمهاي حاکم، نقش روحانيت، و ريشه دار بودن فرهنگ زن ستيز، سد بزرگي در برابر آزادي و حقوق مدنى جامعه، به ويژه حقوق مدنى زنان بوده است. با اين حال اما روشهاي مبارزه سياسي عليه اين رژيمها و نيز تلقی متفاوت جريانهاي سياسي در مورد دموکراسي، حقوق بشر و جاىگاه حقوق مدنى به طور عام و حقوق مدنى زنان به طور خاص، در سمت و سوي اين روند تاريخي، بي تأثير نبوده است. اين جستار تلاشي است در جهت بازاندیشي اين روند تاريخي. در واقع نگاه دوباره اي است به تجربه هاي شخصي خودم و به محتوا و روشهاي مبارز جريانهاي سياسي اپوزيسيون و پيامدهاي ناشی از آن. اينکه کاربرد اين روشها چه دستاوردها و چه از دست دادنهاي داشته است؟ و نيز مقوله آزادي و

حقوق مدنی (به ویژه حقوق مدنی زنان) در میان جریان‌های سیاسی در دوره‌های متفاوت چه جایگاهی داشته است؟ و اینکه در گيرودار صفت‌های سیاسی- ایدئولوژیک، شناخت ما از رخداد‌های تاریخی تا چه حد لطمه خورده است؟

گذار به مشروطیت:

قانون اساسی مشروطیت، در ۱۹۰۷ / ۱۲۸۶، نه تنها پاسخگوی عرفی سازی قوانین و «حکومت مبتنی بر اراده مردم» نبود، زنان را هم در ردیف دیوانگان و ابلهان و کودکان و... قرار داده و از حق رأی محروم کرده بود، بلکه به قدرت سیاسی روحانیت نیز مشروعیت بخشیده بود. با این حال، فضای انقلابی و گسترش تجدد خواهی در گذار به مشروطیت، به تضعیف سلطه مطلق دستگاه روحانیت بر جامعه انجامید و سرآغازی شد برای حضور زنان در عرصه‌های اجتماعی. البته این بدان مفهوم نیست که پیش از مشروطه هیچ زنی به مقابله با قوانین شرعی و قید و بندهای سنتی برنخاسته بود. حتی در قرن چهارم هجری زنانی همچون مهستی گنجوی در اعتراض به این قید و بندها می‌سروده‌اند: ما را به دم تیغ نگه نتوان داشت/ درخانه دلگیر نگه نتوان داشت... طاهرة قره‌العین را نیز می‌توان سرآمد زنانی دانست که در دوران سلطه فساد، جهل و تاریک اندیشی حکومت قاجار، علیه ستم‌های سنتی و تعدد زوجات بپا خاست، ندای برابری و اصلاحات دینی سر داد، حجاب از سر بر گرفت و سرانجام نیز به جرم این خواست‌ها، به قتل رسید.

لیکن تفاوت گذار به مشروطیت در این است که از یک سو آشنایی با ایده‌های سوسیالیستی- در رفت و آمدهای مستمر به باکو- و از سوی دیگر ارتباط با تمدن غرب، به رایج شدن خواست تحولی بنیادین و تجددخواهی در جامعه انجامید. اگر چه تحولی بنیادین در جامعه تحقق نیافت، لیکن زمینه حضور زنان در عرصه اجتماعی فراهم آمد. به طوری که هم از نظر کمی و هم از نظر کیفی با گذشته تفاوت پیدا کرد. همین قدر به مقاله ای در روزنامه زاینده رود، در ۱۲۸۸، در مورد وضعیت زنان در آن دوران اشاره کوتاهی می‌کنم: «رسم بر این بوده که در خیابان‌های تهران زنان از یک طرف و مردان از طرف دیگر می‌رفتند و فریاد آمرانه مأموران نظمیه به گوش می‌رسید که می‌گفتند: باجی روتو بگیر، ضعیفه تند راه برو. {...} زنان مجاز نبودند بعد از غروب آفتاب بیرون از خانه باشند. در مجامع عمومی حق صحبت با مردان {حتی با همسر و پسرشان} را نداشتند و گرنه از سوی نظمیه بازداشت می‌شدند...» [۱] و بسیاری دیگر از ممنوعیت‌ها و تبعیض‌های دیگر..

در پی انقلاب مشروطیت، بیشتر زنان آزادیخواهی که به مبارزه علیه «قوانین شرعی» و فرهنگ زن ستیز برخاستند، از شرایط زندگی مرفه‌تری برای آموزش و تحصیل برخوردار بودند و از خانواده‌های اشرافیت، مالکان بزرگ، صاحب منصبان نظامی و علمای روحانی برآمده بودند. شیوه و محتوای مبارزه آنان به طور عمده به ۵ حوزه اصلی مربوط می‌شد: ۱- سوادآموزی مدرن (از طریق ایجاد مدارس دخترانه) ۲- مقابله با فرهنگ زن ستیز ۳- دستیابی به هویت نوین در نظام خانواده (از طریق تأسیس نشریات ویژه زنان و نوشتن مقاله در روزنامه‌های معتبر) ۴- تشکیل کمیته‌ها و انجمن‌های زنان ۵- ارتباط با انجمن‌های بین‌المللی زنان.

تأسیس مدارس دخترانه در آن دوران اقدامی مخاطره انگیز و نیازمند جانفشانی بود. بی‌بی خانم وزیراف (استرآبادی) که بی پروایی و جسارتش زبان زد بود، نخستین دبستان دخترانه را، در ۱۲۸۳/۱۹۰۴، یعنی ۳ سال پیش از تصویب قانون اساسی، به نام دبستان دوشیزگان بنیان گذاشت. اما دیری نپایید که به علت تکفیر نامه روحانیون و تهدید به ویرانی مدرسه، کار آن به تعطیلی کشید. یک سال بعد، وزارت معارف اجازه بازگشایی مدرسه را مشروط کرد به حذف واژه «شهوت آور» دوشیزه و فقط پذیرش دختران ۴ تا ۶ ساله. در همان سال (۱۲۸۳)، دبستان مخدرات نیز، توسط درة‌المعالی در تهران گشوده شد که در مدت کوتاهی تعداد شاگردان آن به ۲۰۰ نفر رسید. ۳ سال پس از آن، (در ۱۲۸۶) مدرسه دخترانه ناموس توسط طوبی آزموده تأسیس شد. نخستین دبیرستان دختران را نیز طوبی آزموده، در ۱۳۰۲، بنیان گذاشت. بدین ترتیب رفته رفته بسیاری مدارس در شهرهای مختلف یکی در پی دیگری توسط زنان تأسیس شدند. تا بدانجا که در عرض ۷ سال (در ۱۲۹۰/۱۹۱۱) در تهران ۵۷ دبستان دخترانه با ۲۱۷۲ دانش‌آموز و ۲ سال بعد از آن (۱۹۲۵/۱۳۰۴ در آستانه سلطنت رضا شاه) ۱۷۶۲۴ دانش‌آموز دبستانی و ۴۲۶ دانش‌آموز دبیرستانی دختر وجود داشت. با ۹۴۹ آموزگار زن که ۲۹۱ نفر از آنها آموزگار مدارس ابتدایی بودند، ۵۲۲ نفر آموزگار دبیرستانی و ۱۳۶ نفر آموزگار مدارس خارجی چون ژاندارک و مدرسه آمریکایی. [۲]

یکی دیگر از فعالیت‌های زنان، تشکیل انجمن‌ها و جلسات زنان بود که در آغاز بیشترشان سرّی بودند و در خفا فعالیت می‌کردند (انجمن حریت زنان در ۱۲۸۶، انجمن مخدرات وطن در ۱۲۸۹، نسوان وطن خواه ایران ۱۳۰۱ و جز این‌ها)

از دیگر فعالیت‌ها، انتشار روزنامه و مجله و نوشتن مقاله و مطالب

ترویجی و تبلیغی در مورد مشکلات و خواست های ویژه زنان بود. بی‌بی خانم در کتاب معروفی به نام معایب الرجال- که در پاسخ به تأدیبات النسوان نوشته بود- به بسیاری از زورگویی های مردان به طنز اشاره دارد. تا به گفته خودش: «معایب رجال عیان شود، شاید دست از تأدیبات کردن نسوان بردارند».

نخستین نشریه اختصاصی زنان مجله هفتگی دانش بود که از ۱۲۸۹ تا ۱۲۹۰ توسط دکتر کمال انتشار یافت، با نوشته‌هایی درباره مسائل اخلاقی، اهمیت سواد آموزی، علم خانه داری و غیره. روزنامه شکوفه نیز، که به صاحب امتیازی و سر دبیری مریم عمید سمنانی از ۱۲۹۰ تا ۹۴ انتشار یافت، مطالبش در مورد مسائل اخلاقی، بهداشتی، سوادآموزی و مقابله با ازدواج زود رس دختران بود. اما از زمانی که در ۱۲۹۳ تبدیل شد به ارگان انجمن همت خواتین^[۱] به مسائل دیگری چون مسئله استقلال ملی و ترویج اجناس وطنی هم می‌پرداخت^[۲]. روزنامه زبان زنان نیز در ۱۲۹۸ به مدیریت صدیقه دولت‌آبادی در اصفهان به چاپ رسید که مختص زنان و صرفاً از زبان زنان بود. در شماره ۲۳ دوره اول آن، در مقاله «انتخابات»، به نمایندگان مجلس اعتراض و « نصیحت» شده بود که: « اگر چه ما زنان در آن سه دوره پیشین چیزی از نتایج عقاید انتخاب کنندگان و خدمات انتخاب شوندگان ندیدیم، ولی اگر برادران ما میل داشته باشند از ما بشنوند جسارتاً از اظهار نصیحت زیرین خودداری نمی‌کنیم» و این که « اگر ما زنان حق شرکت انتخاب می‌داشتیم یقین بدانید هرگز یک نفر مستبده، یک نفر متنفذ، یک نفر مالک و {...} این جور آدمها انتخاب نمی‌کردیم. چه که برحسب قاعده آنها {...} ناچار هستند قوانینی وضع کنند که اعتبار و اقتدار آنها زیادتر باشد و {...} در ضرر ملت باشد و به عقیده ما به همین جهت است که در مدت ۱۴ سال لذت مشروطه را ملت ندیده است».^[۳] اما هما خانلر محمودی، در مقاله «چرا ما ترقی نکرده ایم»، در روزنامه عالم نسوان، نظرش بر این بود که: « زنانی که با آنهمه خفت و خواری نشو و نما کرده اند {...} و از همه چیز محرومند، حق عبور و مرور در روز روشن در معابر عمومی ندارند، زنانی که تمام اوقات در زوایای خانه ها، بلکه محبس های محقر محبوسند، زنانی که روح و جسمشان گرفتار غم و اندوه است، افکار و قلمشان در بند هزاران بند زنجیر است چگونه می‌توانند ترقی کنند؟»^[۴]

با این حال، در آن سال ها، با استقرار نظام سوسیالیستی در کشور همسایه ما شوروی، ایده های سوسیالیستی هم در میان روشنفکران رایج شده بود. به میزانی که در ۱۲۹۹ (۱۹۲۰)، نشریه زبان زنان، شماره

۳۴، در مقاله ای به نام سوسیالیسم، شرحی مفصل در باره آن و نظرات مارکس نوشته : « معنی لغت سوسیالیسم « اجتماعی» است. مقصود از مفاد اجتماعی این است که در جامعه امور به طور اجتماع بسر بردن و در خوشبختی و بدبختی به تساوی قسمت گرفتن و... [یک قسمت مهم از اجتماعيون سوسیالیست دموکرات نامیده می شوند. معنی لغت دموکرات : عام یا عامه و یا عموم می باشد.» و... « سوسیالیست دموکرات یعنی : اجتماعيون عاميون» و غیره. در پایان توضیح می دهد که « اگر ما از جزئیات آن اطلاع کامل نداریم به واسطه آزاد نبودن راهها و نرسیدن همه گونه جراید سوسیالیستی و تفتیش سانسورها است و به امید خدا در آتیه هر آنچه توانستیم از کیفیت اینان به طور تازه به دست بیاوریم، برای مزید آگاهی هموطنان، به خصوص خواهران ما درج خواهیم کرد» [۵]

علاوه بر نشریات خاص زنان، در روزنامه‌هایی چون تمدن، حبل‌المتین، صوراسرافیل- که در آگاه کردن مردم به حقوق مدنی نقش مهمی داشتند- مقالات و مطالبی به قلم زنان نیز به چاپ می‌رسید. از جمله در روزنامه تمدن، بی‌بی خانم در مقاله‌ای به نام «مکتوب یکی از نسوان» می‌پرسید: «چرا مدرسه، دوشیزه، چرخ خیاطی از گناهان کفر است؟»

فزون بر این، گردانندگان این روزنامه‌های معتبر و محبوب مردم نیز علیه قوانین شرعی و ضرورت‌هایی از فرهنگ سنتی- مذهبی مطالبی می‌نوشتند. به عنوان نمونه در روزنامه صور اسرافیل، علی اکبر دهخدا در ستون چرند و پرند به طنز می‌نوشت: «وکلا و وزرای ما خوب می‌دانند که اگر خانم‌های ایرانی دور هم جمع شوند، مدرسه بازکنند، انجمن داشته باشند، تعلیم و تربیت بشوند خواهند فهمید که دیزی‌های پاک و پاکیزه بهتر از دیزی‌هایی است که دو انگشت دوده در پشت و یک وجب چربی سی و پنج ساله در در و دیوارش باشد...» (۱۱ جمادی الثانی ۱۳۲۶ ق / ۱۲۸۵ ش).

بحث حول مقوله فمینیسم نیز برای نخستین بار در فروردین ۱۲۹۹، در روزنامه تجدد مطرح شد که «تقی رفعت» چند مقاله در توضیح پدیده فمینیسم (با اسامی مستعار فمینا و فمینیست)، منتشر کرد : « فمینیست در اصطلاح امروزی شخصی را گویند که طرفدار نسوان بوده از حقوق حقه آنان مدافعه می کند. برای تأمین احتیاجات و اصلاح وضعیات انفرادی و اجتماعی آنان مجاهدت می ورزد. به عبارت آخری پیرو و سالک مسلک فمینیسم می باشد» [۶] و غیره.

مجموعه این تلاش‌ها و مبارزات، سرانجام سبب شد که در دوره دوم

مجلس شورای ملی (۱۲۹۰)، هنگام اصلاح نظام نامه انتخابات، نماینده همدان (حاج محمد تقی)، در اعتراض به قرار دادن زنان در ردیف دیوانگان و ابلهان و سلب حق رأی از آنان، خواهان تجدید نظر در ماده ۴ قانون اساسی بشود. در مخالفت با این فکر، سید حسن مدرس استدلال می کند که: « خداوند به زنان قابلیت نداده که لیاقت انتخاب را داشته باشند. در دین اسلام زن ها تحت قیمومیت رجال هستند. دیگران باید حفظ حقوق زنها را بکنند.» [۷] قابل تأمل این است که نه تنها با همین استدلال مذاکرات مجلس مسکوت ماند، بلکه هیچ یک از جریان های سیاسی آن دوران نیز از حق رأی برای زنان دفاع نمی کردند. حتی ایران نو، ارگان فرقه دموکرات عامیون، در گزارش از مذاکرات مجلس نوشت: « در شرط اول از ماده ۴، آقای مدرس توضیح مفیدی دادند.» [۸] همین درک از حقوق مدنی و خواست های زنان، در ۱۳۰۴، در شماره ۳ نشریه شرق قادینی (زنان شرق- تنها نشریه زنان کارگر) از زبان جعفر پیشه وری (م ج جواد زاده)، از نخستین مدافعان سرشناس سوسیالیسم، با صراحت بیشتری بیان شده. نظرش در مورد فعالیت زنان این است که: جنبش کنونی زنان ایران تماماً ماهیتی بورژوایی دارد. اگر هم در این جنبش سویه ای انقلابی مشاهده می شود چیزی به غیر از حذف حجاب، از خانه بیرون رفتن و رفت و آمد به مراکز تئاتر و دستیابی به حقوق سیاسی نیست. [...] با توجه به همین نظرات است که نمی توان به جنبش کنونی زنان ایرانی گرایش پیدا کرد. برای ما جنبش واقعی زنان روزی آغاز می شود که زنان کارگر در فعالیت های اجتماعی و چپ وارد شوند.» سپس فعالیت زنان فرقه را در میان طبقه کارگر (یا قالیباف) به تفصیل شرح می دهد و سر آخر در مورد « جمعیت اقدام» هم نظرش این است که « برای عوام فریبی و اغفال مردم، به عنوان تأمین برخی حقوق زنان، تکالیفی را به دولت ارائه داده است.» [۹]

این طرز فکر درست مقابل طرز فکری است که غلام حسین فروهر، از شخصیت های سیاسی، در نامه فرنگستان (مه ۱۳۰۴/۱۹۲۴)، در همان سال، در مقاله ای به نام «کاپیتولاسیون» می نویسد: « مملکتی که هنوز، یعنی در قرن بیستم در پایتخت آن در شارع عام، زن را در جوال کرده بدون هیچ مجوز قانونی چوب می زنند، مملکتی که هنوز محاکم عدلیه آن تابع هیچ قانون مدونی نیست، مملکتی که... [از] خرافات، اوهام و کهنه پرستی [رها نشده] گرفتار کاپیتولاسیون می شود.» [۱۰]

کوتاه سخن این که، در مملکتی که هنوز از سلطه فساد تجار و مالکان زمین و تاریخ اندیشی بدر نیامده بود، جریان سیاسی شکل گرفته بود

که « ایده های سوسیالیستی » دوران استالین در شوروی برایش الگو و محک بود. طبقه کارگر را قالی بافان می دانست و بر این اساس، هر نوع مبارزه و تلاش مغایر با هدف های سیاسی خود را « بورژایی » تلقی می کرد. با چنین تلقی و درکی بود که در مبارزه سیاسی خود به ناگزیر با روحانیون- که تغییر و تحولات مدرن منافعشان را به خطر می انداخت- هم صدا می شد. بدتر این که، چنین برداشت و تلقی از مسائل سیاسی و اجتماعی باعث می شد مرز میان خشک اندیشی مذهبی با فرهنگ پیشرو و مدرن به کلی مخدوش شود.

لیکن اگر به روزنامه ها، نوشته ها و شعرهای آزادیخواهان آن دوران (چون دهخدا، عارف، ایرج میرزا، میرزاده عشقی، ملا نصرالدین (جلیل محمد قلی زاده و دیگران) رجوع کنیم، می بینیم تا چه حد به اهمیت حقوق مدنی و رهایی جامعه، به ویژه زنان از قوانین شرعی و فقه اسلامی آگاه بودند و به چه میزان تغییر و تحول بنیادین جامعه را در گرو رهایی از سلطه دستگاه روحانیت می دانستند.

سلطنت رضاشاه:

با این که روحانیون نماینده مجلس- به رغم تلاش برخی از نمایندگان و از جمله مصدق- توانستند از استقرار جمهوری پیشگیری کنند، لیکن بیش از ۲۰ سال مبارزه و تلاش آزادیخواهان و ملی گرایان زمینه پاره ای اصلاحات را در دوران سلطنت رضا شاه فراهم آورد. اگر چه رضا شاه حکومتی استبدادی و سرکوبگر برپا داشت و زنان را نیز، همچنان، از حق رای محروم نگهداشت. با این احوال، تبدیل شدن قوانین اسلامی جزا به قوانین عرفی و ثبت ازدواج در محضرهای رسمی، در دوران او، به کاسته شدن پاره ای از ممنوعه های فرهنگی- اجتماعی انجامید. اجباری شدن تحصیلات ابتدایی، به رسمیت شناخته شدن مدارس خصوصی دختران، در عین ایجاد دبستان و دبیرستان های دولتی دختران، ایجاد دانشگاه و دانشسرای تربیت معلم راه ورود بسیاری از زنان را به فعالیت در عرصه های اجتماعی هموار کرد. در این دوران، نخستین دبستان و دبیرستان زردشتی دختران نیز بنیان گذاشته شد. نخستین کودکان مختلط هم، در همین دوران به مدیریت خانم برسابه گشایش یافت.

در سال های نخستین سلطنت رضاشاه، ترویج فرهنگ و اندیشه مدرن از فعالیت های بارز روشنفکران بود. فعالیت عمده مجله دنیا، به مدیریت ارانی نیز پرداختن به مقوله های علمی و برخی ایده های سوسیالیستی بود. سازمان ها و نشریات زنان، در این دوره، بیش از

هر چیز دستیابی به حقوق مدنی و رهایی از حجاب را ترویج و تبلیغ می کردند. همچنین زنان به شکل نسبتاً گسترده ای به آموزش و تحصیلات مدرن روی آوردند.

لیکن این شکوفایی اجتماعی دیری نپایید. در ۱۳۱۰ با تصویب ماده متممی در قانون اساسی، هر گونه فعالیت سیاسی و حزبی مخالف سلطنت غیر قانونی اعلام شد. از آن پس، انجمن ها، گردهمایی ها و تشکل ها منحل و بسیاری از روزنامه ها و نشریات توقیف شدند یا، زیر سانسور و فشار، کارشان به تعطیلی کشید. عالم نسوان آخرین نشریه زنان نیز در ۱۳۱۰ توقیف و جمعیت نسوان وطن خواه در ۱۳۱۱ منحل شد. بدین ترتیب دوران نشریات و انجمن های مستقل زنان به پایان رسید. در عوض کانون بانوان زیر نظارت دولت و به کمک تعدادی از زنان تحصیل کرده و بی حجاب همچون صدیقه دولت آبادی به وجود آمد. این کانون بیش از هر چیز به کارهای خیریه می پرداخت، در عین حال از کشف حجاب نیز حمایت می کرد.

در واقع مسئله حجاب، وسیله ای بود در خدمت سلطه روحانیون بر جامعه، همچنان که سد محکمی بود در راه رشد و ترقی زنان. هم از این رو آزادیخواهانی چون عارف قزوینی، ایرج میرزا، ملک الشعرا و دهخدا در نکوهیدن حجاب می نوشتند و می سرودند. شاید همین آگاهی به پیامدهای سلطه روحانیت بود که روشنفکران و آزادیخواهان آن دوران، به رغم مخالفت های پنهان و آشکار با استبداد رضاشاه، لیکن با اجرای قانون کشف حجاب، در ۱۷ دی ۱۳۱۴، ابراز مخالفتی نکردند.

سال های دهه ۲۰ و ۳۰:

با تجاوز و اشغال ایران از سوی متفقین و تبعید شدن رضا شاه در شهریور ۱۳۲۰، زمینه فعالیت های سیاسی و تحزب در ایران فراهم آمد. برای آشنا شدن با فضای سیاسی در آن سال ها، دفاعیات احمد کسروی از سرپاس مختاری و پزشک احمدی نمونه بارزی است از اندیشه مدرن در پاسداری از حقوق مدنی. او در مقابل قاضی، دادستان، جریان های سیاسی و افکار عمومی یک تنه از این نظریه دفاع می کرد که: «با گناهکار هم باید داورانه رفتار شود.» [۱۱] و این در حالی است که نیم قرن پس از آن شعار واپسگرایی اعدام باید گردد، آن هم بدون محاکمه، بر فضای سیاسی جامعه ما سایه انداخته بود.

به هر رو، یک ماه پس از اشغال نواحی شمالی و مرکزی توسط شوروی، حزب توده ایران، در ۷ مهرماه، به سردبیری سلیمان میرزا، از

شاهزادگان قاجار، پایه گذاری شد. این حزب توانست، طی چند سال، بسیاری از روشنفکران و آزادیخواهان را به عضویت یا حمایت از خود جذب کند، در میان کارگران پایگاه محکمی به دست آورد و به بزرگترین و مهم ترین حزب سیاسی ایران تبدیل شود. در برخورداری از چنین جایگاهی بود که حزب توده توانست نه تنها بر مسیر رخدادهای، بلکه بر الگوهای ذهنی و مقوله های سیاسی جامعه ایران تأثیری ویژه بگذارد.

حزب توده از همان ابتدای شکل گیری، وظیفه سیاسی خود را ترویج و تبلیغ سیاست ها و تئوری های ضد امپریالیستی دوران استالین قرار داد. تئوری هایی که ضدیت با اندیشه مدرن در جوامع سرمایه داری را با مخالفت علیه امپریالیسم یکسان می شمرد. هم از این رو، حزب توده، در طول حیات سیاسی خود، نه تنها مبارزه حق طلبانه زنان و فمینیسم را امری انحرافی، بلکه به طور کلی مبارزه برای دستیابی به حقوق مدنی و آزادی را نیز پدیده ای بورژوازی و لیبرالی می دانست. با این طرز فکر، در سال ۱۳۲۲، «تشکیلات زنان ایران» را - به همان شکل و الگوی احزاب کمونیست پیرو شوروی - ایجاد کرد. یعنی به صورت دنباله ای از حزب مادر، با وظیفه تبلیغ و ترویج برنامه های سیاسی حزب در میان زنان، به ویژه زنان کارگر. با عقب نشینی شوروی از ایران و شکست فرقه دموکرات آذربایجان (شاخه ای از حزب توده) در ۱۳۲۵ و گریختن رهبران آن به شوروی، فعالیت های حزب توده رو به افول گذاشت. (اسناد آرشیوهای شوروی در مورد فرقه دموکرات که در سال های اخیر به فارسی ترجمه شده، می تواند به شناخت ما از واقعیت رخدادهای آن دوره یاری رساند.) [۱۲] دو سال پس از آن، در سال ۱۳۲۷، در پی سوء قصد به شاه و غیر قانونی اعلام شدن، حزب توده به فعالیت مخفی روی آورد. با این همه، از سال ۱۳۳۰ که مسئله ملی شدن نفت، به رهبری مصدق و جبهه ملی، برفضای سیاسی جامعه چیره شده بود، توانست با سازماندهی دوباره خود، در میدان سیاسی ایران حضوری قدرتمند پیدا کند. در این سال ها با پدید آمدن فضای نسبتاً باز سیاسی، برای نخستین بار زنان و دختران دانشجو در صحنه اجتماعی و فرهنگی به شکل گسترده ای حضور پیدا کردند. تعداد زنان تحصیل کرده در رشته های مختلف دانشگاهی و در اشغال حرفه های تخصصی چشم گیر بود. چنان که وضعیت و جایگاه اجتماعی زنان در دوران ملی شدن صنعت نفت، به سطحی رسیده بود که اتکا به حضور آنان در عرصه صف بندی های سیاسی به ضرورتی اجتناب ناپذیر تبدیل شده بود. بی گمان، سازماندهی مجدد تشکیلات زنان ایران با نام «سازمان دموکراتیک زنان» و ایجاد «سازمان جوانان ایران» در حزب توده،

برخاسته از همین ضرورت بود.

این دوران، برخلاف گذشته، سر آغاز حضور گسترده و فعال زنان، به ویژه دختران دانشجو در صحنه سیاسی بشمار می آید. رایج شدن سازمان های وابسته زنان، با الگوی حزب توده، در میان جریان های سیاسی نیز برخاسته از همین وضعیت بود. از این رو، جامعه سوسیالیست های ایران یا نیروی سوم، «نهضت زنان پیشرو» را، به همان الگوی حزب توده، به وجود آورد و حزب ملت ایران- یکی از گروه های جبهه ملی- نیز «کمیتة زنان» را با پیروی از همین مدل، بنا نهاد. بدین قرار، نه تنها مبارزات حق طلبانه و برابری خواهانه زنان، در صحنه سیاسی، به حاشیه رانده شد، بلکه تعداد جمعیت ها و تشکل های مستقل زنان رو به کاهش گذاشت و عملاً نقش فعال خود را از دست دادند.

با این همه، صدیقه دولت آبادی به گفته خودش همچنان «یک موسسه پر زحمت را حفظ» کرده بود و «خدمات اجتماعی و نوعپروری را هر سال متزاید بر سال پیش انجام» می داد. و همچنان در تلاش برای دستیابی زنان به حق رأی در نامه ای به مصدق از او می پرسد: «آیا عقیده شخص حضرت عالی اینست که زنان امروز در مقابل قانون دوره اول مشروطیت پست تر و محروم تر در انظار بیگانگان معرفی شوند؟» با این که، در ۱۳۲۸، «مجلس مؤسسان، زنان را از میان دیوانگان و کودکان بیرون آورده و در ظاهر صورت بهتر به آن داده بود.» قانون کنونی: «باز زنان را بدون هیچ دلیلی نه تنها از انتخاب کردن محروم داشته، بلکه زیر موضوع محرومین در سرلوحه جانی، فاسد العقیده، محکومین به جنحه و جنایت، ورشکستگان و غیره قرار داده است.» [۱۳]

آیا مصدق نیز زیر فشار روحانیت به چنین ماده ای در قانون تن داده بود؟ در این مورد به سند دقیقی دست نیافتم. با این حال، به رغم وابسته شدن تشکل های زنان به گروه های سیاسی- هویتی، و از دست دادن استقلال عمل و کاهش جمعیت ها و انجمن های مستقل زنانه، لیکن در این دوره زنان توانستند با حضور سازمانیافته خود در عرصه سیاسی و اجتماعی در شکستن پاره ای تابوها و ممنوعه ها در فرهنگ زن ستیز نقش مؤثری داشته باشند. در آن سال ها شرکت در مسابقات ورزشی، رفتن به تئاتر و کنسرت خوانندگان مردمی، کتاب خوانی، شرکت در بحث های سیاسی و تظاهرات خیابانی، رفتن به کانون های فرهنگی شوروی، فرانسه و آلمان، در میان دانشجویان و زنان به گونه ای گسترده رواج یافت. اگر چه زنان همچنان از حق رأی محروم ماندند، لیکن آن سال ها را می توان نقطه عطفی در جایگاه اجتماعی و سیاسی

زنان در تاریخ معاصر به شمار آورد.

از کودتای ۲۸ مرداد تا انقلاب:

حزب توده ایران بار دیگر در پیروی از سیاست برون مرزی اتحاد شوروی، در آغاز به مقابله با دکتر مصدق برآمد؛ با این اتهام که مصدق طرفدار امپریالیسم آمریکاست. اما زمانی که به فکر حمایت از او افتاد، دیگر پاسداری از آن فرصت بزرگ تاریخی، دشوار بود. این بار نیز، خواه نا خواه، روحانیون بودند که از این فرصت بهره بردند. باز هم در هراس از رشد و ترقی جامعه، به رهبری آیت الله کاشانی و حجت الاسلام فلسفی به حمایت از کودتای شاه و ناکامی مصدق، برخاستند. از دیدگاه آیت الله خمینی هم ناکامی مصدق، «سیلی اسلام به او» بود. با کودتای ۲۸ مرداد، مسئله ملی شدن نفت به کلی مسکوت ماند، حزب توده غیر قانونی اعلام شد و تا انقلاب از صحنه سیاسی ایران حذف شد. برخی از رهبران و بسیاری از کادرهایش به زندان افتادند، برخی اعدام شدند، تعدادی به شوروی و اردوگاه سوسیالیستی گریختند.

سرانجام پس از چهار نسل سکوت، برای نخستین بار با انتشار خانه دایی یوسف، از زبان یکی از مهاجران به شوروی، از سرنوشت غم انگیز و فاجعه بار بسیاری از هم وطنان یا به گفته نویسنده «هزاران ایرانی بی نام و نشان که در زندان های استالینی و اردوگاه های سیبری جان باختند» با خبر شدیم. جوانان و آزادیخواهانی که، از سر باور به سوسیالیسم واقعا موجود، به شوروی گریختند و در دام نظام سرکوبگر آن گرفتار آمدند. [۱۴]

با تأسیس پلیس مخفی ساواک در ۱۳۳۶، سرکوب و خفقان شکل گسترده و سازمان یافته ای به خود گرفت و وارد مرحله جدیدی شد بار دیگر ایده های پیشرو و آزادیخواه از ریشه دواندن باز ماندند. سایر احزاب سیاسی، نظیر «حزب ایران»، و جبهه ملی، نیز «فداییان اسلام» به رهبری مجتبی نواب صفوی به تدریج یکی در پی دیگری غیر قانونی اعلام شدند. از آن پس، همان تعداد کم باقی مانده جمعیتها و تشکلهای فرهنگی مستقل زنان نیز برجیده شدند. حتی انجمن های نیکوکاری زنان نیز استقلال خود را از دست دادند. در دهه ۴۰، شاه به یاری وام های خارجی، بهای رو به افزایش نفت و اتکا به حمایت و برنامه آمریکا در دوران معروف به جنگ سرد، پاره ای اصلاحات اجتماعی و اقتصادی را، به عنوان انقلاب سفید، به اجرا گذاشت. در این دوران با چیره شدن مناسبات سرمایه داری در جامعه، افزایش

دبستان ها، دبیرستان های دخترانه و افزایش تعداد دانشجویان دختر در دانشگاه های داخل و خارج از کشور، ایجاد سپاه بهداشت و سپاه دانش در روستا ها، زنان توانستند به جایگاه اجتماعی مناسب تری از گذشته دست یابند. با قانونی شدن حق رأی و حق قضاوت برای زنان و به اجرا در آمدن «قانون حمایت خانواده» چرخش مهمی در حقوق مدنی و جایگاه اجتماعی زنان پدید آمد. بی تردید رشد و ترقی اجتماعی زنان همراه با تلاش های قانونی زنانی همچون مهرانگیز دولت شاهی، مهر انگیز منوچهریان، و بسیاری دیگر از زنان گمنام در جمعیت ها و انجمن های زنان، در تحقق یافتن این قوانین تأثیری به سزا داشته است.

جمع بندی از این ۴ دوره تاریخی:

با نگاهی گذرا به دوره های تاریخی ذکر شده، می بینیم جایگاه زنان از نظر میزان حضور کمی و کیفی در حوزه های مختلف اجتماعی و سیاسی، و نیز از نظر خواسته ها، متفاوت بوده اند. در عین آن که اشکال و روش های مبارزه جریان های سیاسی در مورد جایگاه و حقوق مدنی زنان و پیامدهای ناشی از آن نیز تفاوت داشته اند، لیکن نقاط اشتراک هم کم نبوده اند. حتی میان برخی از این دوره ها، به رغم فاصله زیاد تاریخی، نقاط اشتراک فراوانند. نقطه اشتراک میان تمامی این دوره ها در این است که مبارزه علیه سرکوب و استبداد حاکم- اگرچه به نسبت □□□□ های متفاوت- همواره بر فضای سیاسی جامعه چیره بوده، به جز فرصت های کوتاهی که به دوره های «بهار آزادی» معروف شده اند. از سوی دیگر این مبارزه سیاسی علیه رژیم های حاکم، همواره نیز تحت تأثیر آرمان های سوسیالیستی و استقرار سوسیالیسم به الگوی «شوروی»- همسایه بزرگ شمالی یا انواع مشابه آن در اردوگاه سوسیالیستی- بوده است. اگر چه شدت و ضعف این تأثیر پذیری- مثبت یا منفی، جانبدارانه یا مقابله جویانه- در همه این دوره ها یکسان نبوده است.

به گمان من، این دو عامل بدان جهت از اهمیتی ویژه برخوردارند که نه تنها به صف بندی های فرقه گرایانه در جامعه دامن زده اند بلکه در دامن زدن به تفسیرهای فرقه گرایانه (سکتاریستی) از رخدادهای اجتماعی نیز نقش داشته اند. به طوری که در شناخت و آگاهی ما از روند تاریخ معاصر ایران تأثیری ویژه گذاشته اند.

حال اگر جبهه پُر نفوذ و قدرتمند روحانیت شیعه را- گاه در همدستی و گاه در مقابله با رژیم های حاکم- در نظر بگیریم، ریشه دار بودن

فرهنگ سنتی- مذهبی و مرجعی اندیشیدن را هم به آن بیافزاییم، می‌بینیم در گیرودار این صفبندی‌ها چه بلایی بر سر شناخت ما از رخدادهای تاریخی آمده است. چندان که این مجموعه عوامل پیچیده، باعث شده که روی آوری به «تقیه» و پرهیز از نقد، از افراط به تفریط دچار شدن در داوری‌ها، مسئولیت‌ها را به گردن «شرایط» یا عوامل خارجی انداختن، و سر آخر پرهیز از ثبت کتبی تجربه‌ها و توسل به نقل شفاهی و شایعه پراکنی، بر فرهنگ سیاسی جامعه ما چیره شود. به گونه‌ای که در این میان بسیاری از رخدادهای ناشناخته و مسکوت مانده‌اند، بسیاری دیگر مبهم و مخدوش یا تحریف شده‌اند، چه از جانب صاحبان قدرت و چه از جانب مخالفان آن. امری که موجب بی‌خبر ماندن نسل اندر نسل از واقعیت رخدادهای و محروم ماندن از تجربه‌های گذشته شده است.

و اما ویژگی آنچه مربوط به جایگاه و وضعیت زنان می‌شود در این است که در سازش‌ها یا مقابله‌جویی‌های فرقه‌گرایانه بر بستر این مجموعه پیچیده، حقوق مدنی آنان پیوسته بی‌اهمیت تلقی، به حاشیه رانده شده، و گاه حتی انکار یا ناپسند جلوه داده شده است. و این امر، البته، نه فقط از جانب حکومت‌ها، بلکه از جانب گروه‌های سیاسی مدعی سوسیالیسم و حتی زنان پیرو آنان نیز صورت گرفته است.

علاوه بر این دو عامل اصلی، فضای سیاسی در جامعه ما همواره تحت تأثیر الگوی ذهنی و سیاسی سوسیالیسم به شیوه و سبک «شوروی»- همسایه بزرگ شمالی یا انواع مشابه آن در اردوگاه سوسیالیستی- بوده. اگر چه میزان این تأثیر پذیری در همه این دوره‌ها یکسان نبوده، لیکن پیوسته مبتنی بر طرز فکری دگماتیک و سیاسی- هویتی بوده است. سیاسی- هویتی به معنای طرز فکر یا فرهنگی سیاسی است که مشخصه اصلی و بارز آن مقابله جویی با اندیشه مستقل سیاسی و تشکل‌های مدنی خارج از حیطه اهداف و برنامه سیاسی خود است. این طرز فکر به مستحیل شدن فرد در جمع، گروه، فرقه یا در خانواده‌ای سیاسی می‌انجامد. تشکل‌های مدنی نیز ناگزیر به زائده‌ای از حزب مادر تبدیل می‌شوند. به طوری که هویت مستقل فرد جایگزین هویتی سازمانی با شجره نامه‌ای سیاسی می‌شود. بدین معنا که نظرات و تحلیل‌های حزب یا فرقه خود را حقیقت مطلق می‌پندارد حتی اگر، به دلایل مختلف، این نظرات و تحلیل‌ها از اساس تغییر کنند.

مشخصه دیگر این فرهنگ سیاسی- هویتی، آرمان‌گرایی سیاسی است که خود ناشی از استمرار سرکوب‌خسونت بار در طول تاریخ است. به طوری که مبارزه و مقابله با رژیم‌های سرکوبگر، نیازمند جانفشانی، بی

پروایی و شجاعتی قهرمان گونه بوده است. شجاعتی که در روند تاریخ به ارزشی سیاسی- اجتماعی تبدیل شده است. در عین آن که به رواج آرمان گرایی در مبارزه سیاسی نیز انجامیده است.

تفاوت بین آرمان داشتن که جزیی از صفات بارز انسانی است، با آرمان گرایی در سیاست این است که به نیازهای سیاسی و فرهنگی زمان حال جامعه بی اعتناست و تنها هدفش دستیابی به آرمانی دور دست است. پله هایی که برای رسیدن- دست کم- بخشی از جامعه به سطحی از آگاهی سیاسی و به افقی بازتر ضروریست را نادیده می گیرد. گویا شتابزدگی و شجاعت و جانفشانی شخصی برای دستیابی به آرمان ها کافی است. این شتابزدگی در سرنگونی رژیم سیاسی، به ناگزیر دیگر اشکال مبارزه و تلاش های مدنی را بر نمی تابد و مغایر با اهداف خود می پندارد، تا چه رسد به تلاش های بطئی، روزمره و حق طلبانه زنان. سرانجام نیز به رادیکالیسم و افراط گرایی سلبی و بدون برنامه می انجامد.

علاوه بر این دو مشخصه، مبارزان سیاسی نیز، که فردی از جامعه هستند، خواه ناخواه نمی توانند از فرهنگ سنتی ریشه دار و مسلط بر جامعه مبرا بمانند. در دهه ۲۰ و ۳۰ برجسته ترین و معتبرترین حامل این فرهنگ سیاسی- هویتی در جامعه ما حزب توده بود که « ایده های سوسیالیستی» دوران استالین در شوروی برایش الگو و محک بود. الگویی سیاسی که نه تنها خواست آزادی و حقوق مدنی را امری بورژوایی و لیبرالی می دانست، بلکه هر نوع مبارزه و تلاش مستقل یا مغایر با هدف های سیاسی خود را بورژوایی می پنداشت. هم از این رو مبارزات مستقل مدنی و از جمله فمینیسم و مبارزات مستقل زنان را امری انحرافی تلقی می کرد. با چنین تلقی و درکی بود که در مبارزه سیاسی علیه استبداد حاکم، به ناگزیر با روحانیون- که تغییر و تحولات مدرن فرهنگی و اجتماعی را مغایر با منافعشان می دیدند - هم صدا می شد. فزون براین که، چنین برداشت و تلقی از مسائل سیاسی و اجتماعی باعث می شد مرز میان خشک اندیشی مذهبی با فرهنگ پیشرو و مدرن به کلی مخدوش شود.

با این همه، دهه ۲۰ و ۳۰، برخلاف گذشته، سر آغاز حضور گسترده و فعال زنان، به ویژه دختران دانشجو در صحنه سیاسی بشمار می آید. با این که در آن دوران نیز تشکل های مستقل زنان به حاشیه رانده شد و در عوض، تبدیل شدن سازمان های زنان به زائده حزب مادر به الگوی حزب توده، در میان سایر جریان های سیاسی نیز، رواج یافت، [۱۵] لیکن نمی توان نقش حزب توده را در حضور سازمان یافته

زنان در صحنه سیاسی نادیده گرفت. در آن دوره زنان توانستند با حضور سازمانیافته خود در عرصه سیاسی و اجتماعی، در شکستن پاره ای تابوها و ممنوعه ها در فرهنگ زن ستیز نقش مؤثری داشته باشند. اگر چه زنان همچنان از حق رأی محروم ماندند، لیکن آن سال ها را می توان نقطه عطفی در جایگاه سیاسی زنان در تاریخ معاصر به شمار آورد.

از اواسط دهه ۴۰، در مبارزه علیه رژیم، رادیکالیسم سیاسی و مبارزه مسلحانه، در صحنه سیاسی، جایگاه برتری یافت. تعداد زیادی گروه مخفی معتقد به مبارزه مسلحانه چریکی شکل گرفتند. بزرگترین و شناخته شده ترین آنها چریک های فدایی خلق در طیف جریان های مارکسیستی بودند و سازمان مجاهدین خلق در طیف جریان های مذهبی. بسیاری از دختران جوان نیز همدوش با این دو جریان به مبارزه مسلحانه پیوستند. تعداد زیادی در این راه جان باختند و بسیاری زندان و شکنجه را از سر گذراندند. در صحنه سیاسی این دوران، زنان نه تنها برای نخستین بار در میدان سیاسی به جایگاهی برابر با مردان دست یافتند و میراثی تاریخی از خود بجای گذاشتند بلکه با ایستادن در برابر جوخه های اعدام به حس حق برابری در مرگ و زندگی در وجدان و شعور زن ایرانی عمقی تازه بخشیدند. لیکن این دو جریان که از جنبه فرهنگی و هدف های سیاسی مشابقت زیادی داشتند به نقش و قدرت دستگاه روحانیت در روند تاریخ توجهی نشان ندادند. هرگونه تلاش در راه دستیابی به حقوق مدنی را خواستی بورژوایی به شمار آوردند و آزادی را امری لیبرالی تلقی کردند. نه تنها برای دستیابی زنان به حقوقی نظیر شرکت در انتخابات و حق طلاق اهمیتی قائل نبودند بلکه فمینیسم را امری بورژوایی و انحرافی می دانستند.

علاوه بر این که بسیاری از معیارهای مبارزاتی- انقلابی این دو جریان متأثر از فرهنگ سنتی بود، به ویژه در مورد زنان: از طرز رفتار و طرز پوشش گرفته تا مناسبات عاشقانه میان زن و مرد. به طوری که یکی از اعضاء جوان خانه های تیمی چریک های فدایی جان خود را بر سر رابطه به اصطلاح «نامشروع» با دختری از رفقای خود از دست داد. حتی شاعر آزاده ای چون فروغ فرخزاد از جانب این دو جریان مطرود شناخته می شد. بی آن که به اهمیت اندیشه آزاد و مدرن او برای رشد آگاهی و فرهنگی جامعه توجه ای شود. بی گمان، این گونه برداشت و تلقی از مبارزه ضد امپریالیستی و ضد سرمایه داری، سر انجام به مخالفت با دستاوردهای اندیشه مدرن بشری می انجامد.

دستاوردهای سیصد سال مبارزه ملت ها در کشورهای سرمایه داری را با دولت ها و طبقه سرمایه دار در این کشورها یکسان می پندارد. به واقع همین طرز فکر و تلقی است که از دوران مشروطیت در فضای سیاسی جامعه ما نقش داشته و عمل کرده است. هم از این رو، نه تنها عدم حمایت و عدم شرکت بسیاری از ما زنان عضو یا طرفدار گروه های مارکسیست- لنینیست در تظاهرات علیه حجاب اجباری، در اسفند ۱۳۵۷، به سکوت برگزار کردن اعدام فرخ روپارسا در گونی، آنهم به جرم اشاعة فحشا، بی توجهی به سوزانده شدن روسپیان ناحیه ۱۰ تهران و بسیاری دیگر از این دست فجایع [۱۶]، اشتباهی سیاسی به شمار نمی آید، بلکه ناشی از طرز فکری سیاسی- هویتی بوده است.

نه تنها حمایت مجاهدین و بخش وسیعی از فداییان (اکثریت) و نیز حزب توده از حکومت جمهوری اسلامی امری تصادفی یا اشتباهی سیاسی نبوده است بلکه این طرز فکر سیاسی- هویتی، اتفاقاً تاریخی طولانی پشت سردارد. طنز تلخ تاریخ این که از قضا ساواک، در هراس از محبوبیت رو به گسترش فداییان و مجاهدین، به تشدید سرکوب این دو جریان، پرداخت و این شدت را در مورد روحانیون، اعمال نکرد. در نتیجه، با این گشاده دستی، زمینه به قدرت رسیدن روحانیت، فراهم شد. [۱۸]

استقرار جمهوری اسلامی:

سرانجام، ۷۰ سال پس از انقلاب مشروطیت، دستگاه روحانیت بر بستر نارضایتی عمومی، شرکت گسترده و فعال بخش های وسیعی از جامعه، به ویژه شرکت گسترده و فعال زنان در انقلاب ۵۷، توانست به قدرت سیاسی دست یابد. لیکن از همان ابتدا با تناقضات متعددی روبرو شد. جامعه ای که نزدیک به یک قرن برای دستیابی به حقوق مدنی و سیاسی، به انواع مختلف، تلاش و مبارزه کرده بود، به آسانی قابل مهار نبود. جامعه ای که تجربه انقلاب مشروطیت و فضای باز سیاسی دوران بالنده و متحول ملی شدن نفت را پشت سر داشت، فزون بر اینکه با خواست فراگیر تغییر و تحولی بنیادین به میدان انقلابی عظیم پا گذاشته بود، به آسانی به تبعیضات، تن نمی داد. چنان انرژی عظیم و خواست بزرگی را نمی شد با تعیین «وظایف و تکالیف شرعی»، به وسیله و ابزاری در خدمت قدرت روحانیت تبدیل کرد. بنابراین، نظام سیاسی جدید، نتوانست از مبارزات و تلاش های روزمره و مستمر مدنی و خواست های حق طلبانه جامعه ای بیرون آمده از انقلاب پیشگیری کند. گویی استقرار جمهوری اسلامی و به اجرا در آمدن قوانین تبعیض آمیز، به ویژه علیه زنان هشدار بود تاریخی. انگار مسیری دایره وار از

تاریخ بسته شد. در پی نزدیک به یک قرن مبارزه علیه استبداد و در راه رهایی از قید و بندهای سنتی- مذهبی به آغاز راه بازگشتیم، منتها با انباشتی از تجربه‌های سیاسی و اجتماعی.

نخستین تظاهرات زنان، علیه حجاب اجباری، مقارن با همین روز بزرگداشت مبارزات جهانی زنان، علیه تبعیض و سرکوب رو به گسترش، آغاز شد. با شعار و اندیشه پیشرو «ما انقلاب نکردیم تا به عقب برگردیم»، «آزادی، نه شرقی نه غربی، جهانی است» یا «آزادی، نه شرعی، جهانی است». تداوم آرام و بطئی این روند باعث شده که امروز بسیاری از زنان آستین همت بالا برند و در جهت بازنگری در مورد جایگاه و مبارزات زنان در روند تاریخ، به طور وسیع و بسیار خلاق، به چاپ کتاب و مقاله و آثار پژوهشی روی آورند. این فراشد، به طور غیرمستقیم، بسیاری از حوزه های فکری و فرهنگی ایران را تحت تأثیر قرار داده است و برای نخستین بار خواست جدایی دین از حکومت و حق حاکمیت مردم نسبت به سرنوشت شان، به فراگیرترین الگوی ذهنی جامعه تبدیل شده است. بازنگری و سنجش دوباره تاریخ به ضرورتی امروزی تبدیل شده است. پژوهش و رجوع به اسناد و خاطره نویسی به شکل بی سابقه ای رواج یافته است. از این رهگذر رفته رفته ارائه سند و مدرک بر شایعات شفاهی و اتهام های سیاسی چیره شده است. به تدریج اشکال نوین و مستقلى در مبارزات اجتماعى و سياسى آفریده شده است در هیچ دوره ای از تاریخ معاصر ایران، زنان این چنین حضور متکی به خودی در جامعه نداشته اند. برای نخستین بار زنان نه به عنوان پشت صحنه مردان، بلکه به عنوان مبتکران حرکات سیاسی و اجتماعی پدیدار شده اند. از ایجاد سایت های اینترنتی، وبلاگ، ایجاد کتابخانه و کانون های فرهنگی تا برگزاری سالگردها. از تأسیس کانون هایی در دفاع از حقوق زنان و حقوق کودکان گرفته تا طرح امضای یک میلیونی و تدوین منشور زنان. تا بدانجا که برای ارزیابی فعالیت های زنان نهادها و موسساتی نظیر مرکز اطلاعات و آمار زنان، مرکز امور مشارکت زنان تأسیس شده اند. تنها نگاهی گذرا به آمار این مؤسسات، در ۱۳۸۰، نشانه بارزی از جایگاه اجتماعی و سیاسی زنان در جامعه امروز ایران به دست می آید: بیش از ۶۰ درصد دانشجویان دانشگاهی زن هستند، ۱۰۳ ناشر زن، ۱۳۰۹ زن نویسنده، ۷۰۸ زن مترجم، ۱۱۸۶ زن در مدیریت های گوناگون وجود دارند. ۱۷۹۳ تعاونی زن و ۴۸۰ سازمان غیر دولتی به دست زنان تأسیس شده، ۱۳۸۳ زن در شوراهای شهر و روستا شرکت کرده اند. پیش از انقلاب از جمعیتی ۳۰ میلیونی، میزان نیروی کار زنان ۷ درصد بوده، در حالی که امروز از جمعیتی نزدیک به ۷۰ میلیون بیش از ۱۵ درصد آن زنان

به گمان من، یکی از نشانه های بارز استقلال اندیشه و ابتکار زنان برای دستیابی به حقوق برابر، میزان نامزدهای زن در انتخابات ریاست جمهوری است که بیش از ۱۰۰ نفر بودند. در فیلم مستند رخشان بنی اعتماد، در مورد انتخابات ریاست جمهوری، می بینیم که دختر جوانی که با هزاران تنگنای مالی، اجتماعی و فرهنگی در جمهوری اسلامی روبروست، خود را نامزد ریاست جمهوری می کند. برای دستیابی به حقوقی انسانی خود یک تنه وارد رقابت های انتخاباتی می شود. با آگاهی به این که حتی اجازه رقابت نخواهد یافت، برنامه و اهداف خود را تبلیغ می کند. جامعه ما امروز علاوه بر جنبش مستقل زنان، با رشد فزاینده جنبش مستقل دانشجویان و جنبش مستقل کارگران نیز روبروست. این سه جنبش توانسته اند گام های بزرگی در همبستگی و حمایت از خواست های یکدیگر بردارند. امروز این سه جنبش، نمونه بارزی هستند در این که مبارزات مدنی و فرهنگی در حوزه های گوناگون اجتماعی، همچنین مبارزات فمینیستی و تلاشهای روزمره و کند زنان، نه تنها با خواست رهایی از حکومت مذهبی مغایر نیستند، بلکه این مبارزات و تلاشها می توانند به بستر اصلی آگاهی سیاسی جامعه در جهت این رهایی تبدیل شوند. باشد که در پی دو انقلاب و یک قرن تجربه، بتوانیم در عرصه سیاسی به معیار جدیدی از سنجش دست یابیم و از هر آن چه که به اندیشه و فرهنگ پیشرو و ارتقاء آگاهی در جامعه یاری میرساند، حمایت کنیم.

۲۴ ۰۴ ۲۰۱۲

پانوشته ها:

- ۱- زنان ایران در جنبش مشروطه، عبدالحسین ناهید، انتشارات نوید، ۱۳۶۸، ص ۱۹-۱۸
- ۲- هدفها و مبارزه زن ایرانی از انقلاب مشروطه تا سلطنت پهلوی، محمد حسین خسرو پناه، چاپ اول ۱۳۸۱، ناشر پیام امروز.
- ۳- صدیقه دولت آبادی، مهدخت صنعتی و افسانه نجم آبادی، جلد اول، تابستان ۱۳۷۷، جلد ۱، ص ۱۸۷
- ۴- عالم نسوان، شماره ۳

- ۵- صدیقه دولت آبادی، همان، ص ۲۰۸.
- ۶- محمد حسین خسرو پناه، همان، ص ۱۱۰
- ۷- همانجا، ص ۱۱۹ / ۸- همانجا ص ۱۲۸ / ۹- همانجا
- ۱۰- جنس دوم، شماره ۵، ۱۳۷۸، برگه از تاریخ
- ۱۱- محمد حسین خسرو پناه، همان، ص ۱۱۸
- ۱۲- انتشارات خاوران، چاپ اول ۱۳۸۳
- ۱۳- رجوع شود به: فراز و فرود فرقه دموکرات آذربایجان، جمیل حسنی، ترجمه همای، نشر نی، ۱۳۸۳
- ۱۴- صدیقه دولت آبادی، همان، ص ۱۶۶
- ۱۵- خانه دایمی یوسف، اتابک فتح‌اللهزاده، چاپ سوئد؟، ۲۰۰۱. نیز در ماگادان کسی پیر نمی شود، یاد مانده‌های دکتر عطا صفوی، نشر ثالث، ۱۳۸۳.
- ۱۶- رجوع شود به مجله آرش، شماره ۷۹، آبان ۱۳۸۰، صص ۳۹ - ۳۸
- ۱۷- Abbas Mágnum, Iran Diario, ۱۹۷۱-۲۰۰۵, Milano: Il Saggiatore, ۲۰۰۶
- ۱۸- رجوع شود به جلد ۲ داد بی داد، ص ۳۸۴ و ۴۱۴، و خاطرات منتظری